

УДК 373.5.016:5(477)«19/20»

Кохановська О. В.*

**ЗМІСТ ПРИРОДНИЧО-МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ ДІВЧАТ
У ГІМНАЗІЯХ МІНІСТЕРСТВА НАРОДНОЇ ОСВІТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ
(70-ТІ РОКИ ХІХ СТ.)**

У статті схарактеризовано змістові аспекти природничо-математичної освіти дівчат у гімназіях Міністерства народної освіти в 70-ті рр. ХІХ ст. Автор зазначає, що врахування ретроспективного досвіду функціонування жіночих закладів освіти дозволяє відслідкувати тенденції роздільної освіти, які існували в ХІХ столітті та враховувати їхні позитивні та негативні аспекти в умовах сучасного реформування системи освіти в Україні, зокрема щодо застосування гендерного підходу щодо викладання природничо-математичних дисциплін. У статті вказано, що розвиток жіночих гімназій Міністерства народної освіти відбувався під жорстким контролем влади імперії. У статті визначено законодавче підґрунтя, згідно з яким функціонували навчальні заклади для дівчат у другій половині ХІХ ст. Розкрито специфіку здобування освіти в жіночих гімназіях Міністерства народної освіти в 70-х роках ХІХ століття. Наведено обсяг навчального навантаження з предметів природничо-математичного циклу, які викладалися в жіночих гімназіях. Висвітлено зміст навчального матеріалу з таких навчальних предметів: географія, математика, природознавство. Наголошено, що зміст навчального матеріалу жіночих гімназій був наближений до чоловічих гімназій, але подавався в більш спрощеному й скороченому вигляді. Зроблено висновок, що в жіночих гімназіях Міністерства народної освіти предмети природничо-математичного напрямку вивчалися недостатньо глибоко, у середньому їх частина становила 30 % загального тижневого навантаження. Відзначено, що внаслідок реформування освітньої галузі перелік предметів природничо-математичного напрямку за десятиріччя збільшився, а викладання якісно змінилося. Усе це свідчило про поступове визнання як самого феномену жіночої освіти, так і необхідності вивчення жінками природничо-математичних наук як необхідної складової загальної освіти.

Ключові слова: освіта, жінки, математика, географія, природознавство, Міністерство народної освіти, ХІХ століття.

У контексті соціокультурної модернізації українського суспільства освіта є ключовим фактором прогресивного розвитку країни. Сучасна освіта стоїть на шляху активного перетворення. Одним із напрямів є реформування природничо-математичної підготовки молодого покоління, її перехід на якісно новий рівень, а також гендерний підхід до її отримання сучасними здобувачами освіти.

Наукове осмислення історичного досвіду – необхідний крок для подальшого успішного розвитку освіти нашої держави. Період ХІХ століття є важливим, тому що саме цей період відрізнявся такими унікальними рисами, як роздільність освіти, активна боротьба жінок за здобуття всіх рівнів якісної освіти та активний вплив громадськості на цей процес. Врахування ретроспективного досвіду функціонування жіночих закладів освіти дозволяє відслідкувати тенденції роздільної освіти, які існували в ХІХ столітті та враховувати їхні позитивні та негативні аспекти в умовах сучасного реформування системи освіти в Україні, зокрема щодо застосування гендерного підходу щодо викладання природничо-математичних дисциплін.

Питання становлення й розвитку науково-педагогічної думки та освіти в Україні та окремих її регіонах знайшли відображення в роботах Л. Вовк, Н. Гупан, В. Кравця, В. Кузьменка, О. Сухомлинської, М. Ярмаченка та ін. Ознайомлення з працями названих авторів дозволяє отримати інформацію про становлення і розвиток освітньої системи в Україні, а в окремих випадках і про те, яку освіту мали можливість отримувати дівчата

*© Кохановська О. В.

в різні історичні періоди, які вміння і навички в них формувалися, яким чином здійснювалася природничо-математична освіта в навчальних закладах. Більше інформації з цього питання надають праці з історії розвитку жіночої освіти та гендерної проблематики. Це історико-педагогічні роботи (О. Аніщенко, І. Волкова, Л. Єршова, О. Кісь, Т. Попова, Л. Применко, Н. Слюсаренко, Т. Шушара та ін.). Особливості розвитку природничо-математичної освіти в Україні певною мірою відображено й в історико-педагогічних дослідженнях. Зокрема, дидактичні особливості навчання таких дисциплін проаналізували вчені М. Кузін, М. Левківський, О. Любар, О. Мельничук, Ф. Паначин, О. Пискунов, М. Стельмахович, Д. Федоренко, М. Шабаєва та ін.

Проте попри різнобічну дослідженість питання жіночої природничо-математичної освіти в навчальних закладах України XIX століття є актуальною проблемою.

Метою статті є аналіз змістових аспектів вивчення предметів природничо-математичного циклу в жіночих гімназіях Міністерства народної освіти в пореформений період 70-х років XIX століття.

Основними завданнями, які ставив автор статті для досягнення мети, були такі: схарактеризувати сутність реформ, що відбулися в 70-х роках XIX ст.; окреслити мережу жіночих навчальних закладів, які утворилися внаслідок реформування; висвітлити кількість годин, що відводились на вивчення дисциплін природничо-математичного спрямування в жіночих гімназіях Міністерства народної освіти, а також описати зміст навчального матеріалу, який викладався на уроках для гімназисток.

З епохи Олександра II почалося активне перетворення жіночої освіти. Якщо в першій половині XIX ст. Російська імперія не мала регулярної системи жіночої освіти, то друга половина XIX століття позначена в історії жіночої освіти переходом на якісно новий рівень. Новими засадами стають усестановість, відкритість та активний вплив громадськості.

Як відзначає Н. Слюсаренко, починаючи із другої половини XIX ст. в Російській імперії, до якої входила й більша частина України, жіноча освіта почала розвиватися бурхливими темпами, а на необхідність жіночої освіти вказували навіть представники протилежної статі [8, с. 8].

Жіночі гімназії Міністерства народної освіти почали відкриватися слідом за гімназіями відомства Імператриці Марії. Спочатку для них існував статут 1862 р. А 24 травня 1870 року було розроблено нове «Положення про жіночі гімназії та прогімназії Міністерства народної освіти», згідно з яким жіночі училища було перейменовано в гімназії та прогімназії [9, с. 56]. Відповідно до цього Положення, жіночі гімназії – це середні загальноосвітні навчальні заклади Російської імперії, які поділялися на гімназії Відомства закладів імператриці Марії (Маріїнські), гімназії Міністерства народної освіти та приватні гімназії [5].

Жіночі гімназії та прогімназії відомства Міністерства народної освіти призначалися для учениць усіх станів та вірувань. Їхніми головними розпорядниками були попечителі навчальних округів [6, с. 34].

Такі навчальні заклади складалися з підготовчого, семи основних класів та 8-го педагогічного. Перші три класи (іноді більше) складали прогімназію й могли існувати як окремий навчальний заклад.

Курс навчання в жіночих гімназіях та прогімназіях Міністерства народної освіти був вище рівнем, ніж у Маріїнських, проте однак нижчим, ніж у чоловічих гімназіях.

Дівчата, які закінчили 7 класів, отримували атестат на звання вчительки початкової школи. Тим, які закінчили 8 класів, вручали атестат домашньої вчительки, при цьому гімназистка отримувала ще й відзнаку – домашньої наставниці. Закінчення 8-го класу відкривало доступ до Вищих жіночих курсів без екзамену [5]. Усі жіночі гімназії

Міністерства народної освіти були платними.

Загалом станом на 1881 р. в Російській імперії було 100 жіночих гімназій та 178 прогімназій (із них у Харківському, Київському та Одеському навчальних округах відповідно 38 та 70) [8, с. 13]. А вже 1909 р. загальна кількість обох видів закладів освіти по Російській імперії склала 958.

Предмети, що викладалися в жіночих гімназіях та прогімназіях Міністерства народної освіти, поділялися на обов'язкові та необов'язкові. До обов'язкових предметів у прогімназіях зараховували: Закон Божий, російську мову, російську історію та географію в скороченому обсязі, із додаванням географічного огляду всіх частин світу; арифметику (перші чотири дії над цілими числами, іменовані числа й поняття про дробі з практичним застосуванням для ведення господарства); чистописання; рукоділля. У курсі жіночих гімназій обов'язковими були Закон Божий; російська мова (граматика та твори словесності); арифметика, основи геометрії; географія загальна та російська; історія загальна та російська; головні поняття з природничої історії та фізики із відомостями, які стосуються ведення домашнього господарства та гігієни; чистописання; рукоділля; гімнастика. До необов'язкових тут відносилися французька, німецька мова, малювання, музика, танці, співи [6, с. 42].

Для отримання права на звання домашньої вчительки та наставниці існував спеціальний курс, у ході якого пояснювалися головні положення про виховання, прийоми та методи викладання предметів у жіночих гімназіях. Крім того, існувала педагогічна практика під керівництвом викладачів жіночої гімназії. У 8 класі кожна учениця вибирала ті предмети, за якими вона бажає отримати звання домашньої наставниці або вчительки, і вивчала ці предмети в обсязі, установленому для чоловічих гімназій.

Обсяг викладання предметів, розподіл їх за класами, кількість уроків із кожного предмета, правила прийому дівчат до гімназій, переведення з класу в клас тощо визначалися особливою інструкцією Міністерства народної освіти [6, с. 43]. Хоча в деяких школах спостерігалися деякі відхилення від міністерських вказівок.

Зокрема, наприклад, основними предметами в Київській жіночій гімназії були: Закон Божий, російська мова та словесність, арифметика, геометрія, географія, історія (російська та всесвітня), фізика, чистописання, рукоділля. У 1870 р. додано фізику, геометрію та обчислення основних фізичних явищ, а з 1874 р. – алгебру, математичну географію, природничу історію та педагогіку. За статутом 1870 р. до структури гімназії було включено підготовчий клас та 8-й педагогічний клас для дівчат, які закінчили загальний курс та мали бажання викладати. Особливістю Київської гімназії порівняно з іншими жіночими школами був той факт, що для отримання звання вчительки було достатньо просто закінчити педагогічний клас, без особливого випробування; тому в педагогічний клас київської гімназії приймалися лише кращі з тих, хто мав бажання продовжувати навчання [2; 3].

Зміст навчання в жіночих гімназіях мав гуманітарне спрямування. Загальний курс природничо-математичних наук у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти складався з таких предметів: географія, математика, природознавство, рукоділля, пізніше – природнича історія, фізика, хімія та ін.

Обсяг навчального навантаження з дисциплін природничо-математичного циклу можна побачити в таблиці 1.

Дані таблиці 1 свідчать, що обсяг навантаження з природничо-математичних предметів у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти в середньому складав 30 % від загального навантаження, що підтверджує гуманітарну спрямованість жіночої середньої освіти у 70-ті рр. XIX ст..

Таблиця 1

Середня кількість уроків з предметів природничо-математичного спрямування на тиждень, які викладалися в жіночих гімназіях МНП у 70-ті роки XIX століття

Клас	VII	VI	V	IV	III	II	I
Загальна кількість годин	30	30	30	30	30	30	30
У тому числі:							
Географія	2	3	2	2	2	2	2
Природознавство	2	2	2	2	4	3	3
Математика	3	2	2	2	2	2	2
Рукоділья	1	2	2	2	2	2	2
Усього годин на природничо-математичні предмети	8 (27%)	9 (30%)	8 (27%)	8 (27%)	10 (33%)	9 (30%)	9 (30%)

Джерела: [2; 3; 7]

Розглянемо зміст основ природничих наук та математики, які вивчались у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти.

Узагальнення навчального наповнення природничо-математичної освіти дівчат у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти можна побачити в таблиці 2.

Таблиця 2

Зміст навчального матеріалу з предметів природничо-математичного спрямування, які вивчались у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти в 70-х рр. XIX ст.

Класи	Навчальний предмет		
	Географія	Природознавство	Математика
1	2	3	4
VII	Горизонт. Країни світу. Види землі та її подвійний рух. Події, які у зв'язку з цим відбуваються. Зображення Землі на площині та кулі. Географічна сітка. Точки та лінії, які позначаються на глобусі та карті. Три оболонки земної кулі: суша, вода та повітря. Їхні форми та частини. Явища, які в них відбуваються.	Наочне вивчення природних тіл з метою розвитку в дітей спостережливості, кмітливості та вміння говорити.	Арифметика, нумерація чисел, поняття та дії (чотири основні дії) з числами від 1 до 100; додавання та віднімання іменованих чисел; поняття про міри довжини, ваги та монети; нарисне ознайомлення з геометричними довжинами: пряма лінія та довжина кола; кут та паралельні лінії; вимірювання прямих, дуг та кутів.
VI	Фізико-етнографічний опис Азії та Африки.		Множення та ділення цілих та простих іменованих чисел; чотири основні дії з іменованими числами; вправи на усний рахунок; ознайомлення з геометричними фігурами (трикутники, чотирикутники, багатокутники); правильні фігури; квадратні міри; вимірювання поверхонь прямолінійних фігур (квадрата, прямокутника)

Продовження табл. 2

1	2	3	4
V	Фізико-етнографічний опис Європи, Америки та Австралії з Океанією.		Дробі звичайні та десяткові, застосування їх до іменованих та звичайних чисел. Ознайомлення з кубічними мірами; вимірювання поверхонь та знаходження об'ємів найпростіших тіл.
IV	Політико-статистичний опис найважливіших держав Азії, Африки та Америки, а також держав, розташованих на південних півостровах Європи.	Систематичне викладення описової ботаніки та зоології.	Подільність чисел. Дії над простими дробами, звичайними та іменованими.
III	Політико-статистичний опис Російської імперії	З фізики: загальні властивості тіл, про рівновагу і рух рідких та газоподібних тіл, про магнетизм та електрику. З хімії: про найбільш розповсюджені в природі прості тіла та їхнє поєднання.	Дії над дробами десятковими звичайними та іменованими. Розв'язування задач потрібного правила за способом приведення до одиниці. Лонгіметрія.
II	Політико-статистичний опис Франції, Пруссії, Австрійської імперії, Германського союзу, Швейцарії, Нідерландів, Бельгії, Данії та Швеції з Норвегією.	Фізіологія рослин та тварин. Гальванізм, світло та темрява.	Відношення та пропорції. Розв'язування задач потрібного правила за способом пропорцій. Планіметрія.
I	Великобританія. Повторення статистики Росії порівняно з першокласними державами Європи та Північно-Американськими штатами.	Фізична та математична географія. Найважливіші відомості з механіки, про звук.	Повторення пройденого курсу арифметики; піднесення многочленів до третього ступеня; добування кубічних коренів з чисел; арифметична та геометрична прогресії; логарифми та їхнє застосування; стереометрія, вимірювання поверхонь та об'ємів тіл.

Джерела: [2; 4; 7]

Таким чином, бачимо, що навчальні програми предметів природничо-математичного циклу, які вивчали дівчата, наближалися до програм чоловічих гімназій, а зміст фізики та географії був тотожними, але матеріал вивчався дещо в іншому порядку.

Особливостями вивчення названих предметів було те, що основні поняття логіки було перенесено до V класу, розділ тригонометрії не вивчався, а курси алгебри і геометрії були значно скорочені порівняно з чоловічими гімназіями [1].

Оскільки найчастіше в жіночих гімназіях викладали ті ж учителі, які викладали в чоловічих, методи викладання майже не відрізнялися. Перевага в цей період ще надавалася словесним методам, проте використання наочних методів набувало все більшої популярності.

Аналіз історичних джерел доводить, що при гімназіях існували бібліотеки, а деякі з навчальних закладів мали обладнані кабінети. Наприклад, Київська жіноча гімназія у 1870 р. мала обладнані фізичний (кількість обладнання збільшилася зі 103 од. у 1876 р. до 193 од. у 1895 р.) та природничо-історичний кабінет (кількість обладнання 13 од. У 1881 р., 130 – у 1895 р.). Підручники використовувалися лише схвалені вченим комітетом. Змінювати підручники можна було не раніше, ніж через два роки і винятково за заявою педагогічної ради до настання літніх канікул (1884) [2].

Таким чином, жіночі гімназії і прогімназії в Російській імперії були найрозповсюдженішими середніми навчальними закладами. Стан реформування 70-х рр. XIX ст. вплинув на природничо-математичну освіту дівчат у жіночих гімназіях Міністерства народної освіти Російської імперії, проте провідні освітні тенденції зазначеного періоду діяли в напрямі надання дівчатам все більш якісної природничо-математичної освіти, і вже, починаючи з 80-х рр. XIX ст. кількість годин на вивчення цих дисциплін значно збільшилася, максимально наблизивши курс жіночих навчальних закладів до чоловічих.

Подальші розвідки пов'язуємо із висвітленням стану природничо-математичної освіти в навчальних закладах України наприкінці XIX століття.

Література:

1. Гимназия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Гимназия#IV_период_\(1871—1893\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Гимназия#IV_период_(1871—1893)).
2. Двадцатипятилетие Киевской женской гимназии Министерства народного просвещения. Очерк состояния Киевской женской гимназии с 1870 по 1895 год. / сост. В. С. Александрович. Киев : Тип. С. В. Кульженко, Новоелисаветинская улица, дом №4-й, 1895. 166 с.
3. Киевская женская гимназия Министерства народного просвещения. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Киевская_женская_гимназия_Министерства_народного_просвещения.
4. Кузьменко Д. Сборник постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения за 1870–1912 годы: в 3 частях. Москва: Издание юридического книжного магазина «Правоведение», И. К. Голубева. 754 с.
5. Мариинские женские гимназии. URL: <http://cgiahmatova.ru/sample-page/o-zhenskoj-mariinskoy-gimnazii/>.
6. Положение о мужских и женских гимназиях и прогимназиях Министерства народного просвещения (С циркулярными разъяснениями Министерства народного просвещения) / под ред. М. Ошанина. Ростов : Типография А. Х. Оппель, на окружной улице, 1906. 48 с.
7. Сборник действующих постановлений и распоряжений по женским гимназиям и прогимназиям Министерства народного просвещения с последовавшими с 1870 года изменениями и дополнениями. Санкт-Петербург: Типография доктора М. А. Хана, Ковенский пер., №14, 1884. 345 с.
8. Слюсаренко Н. В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX–XX століття: монографія. Херсон: РІПО, 2009. 456 с.
9. Хрестоматия по истории педагогики: для высш. пед. учеб. заведений. – Т. 4. – ч. 1. История русской педагогики с древнейших времен до Великой пролетарской революции / сост. Н. А. Желваков; под общ. ред. С. А. Каменева. М.: Учпедгиз, 1935. 526 с.

Kokhanov's'ka E. V.

CONTENT OF NATURAL AND MATHEMATICAL GIRLS' EDUCATION IN GYMNASIA OF THE MINISTRY OF PUBLIC EDUCATION OF THE RUSSIAN EMPIRE (70S OF THE 19TH CENTURY)

The article deals with the content aspects of girls' natural and mathematical education in gymnasium of the Ministry of Public Education in the 70's of the nineteenth century. The author has noted that taking into account the retrospective experience of the functioning of women's educational institutions provides the opportunity to follow the trends of separate education, which existed in the

nineteenth century, and takes into consideration their positive and negative aspects in the context of the current reform of the educational system in Ukraine, in particular, the application of the gender approach to the teaching of natural and mathematical subjects. It has been stated in the article that the development of women's gymnasiums of the Ministry of Public Education took place under the strict control of the power of the Empire. The legislative basis for the functioning of educational institutions for girls in the second half of the nineteenth century has been defined. The volume of academic load on subjects of the natural and mathematical cycle, which was taught in women's gymnasiums, has been given. The contents of educational material on such subjects as geography, mathematics, natural science have been highlighted. It has been emphasized that the contents of the educational material of female gymnasiums were close to the male gymnasiums, but were submitted in a simpler and shorter form. It has been concluded that subjects of the natural and mathematical direction in women's gymnasiums of the Ministry of Public Education were not studied deeply, on the average their part were 30% of the total weekly load (hours). It has been noted that as the result of the education industry reforming, the list of subjects of natural and mathematical direction has increased over the decade, and teaching has changed qualitatively. All these factors have proved the gradual recognition of the phenomenon of women's education, and the necessity for women to study natural and mathematical sciences as a necessary component of general education.

Key words: education, women, mathematics, geography, natural sciences, Ministry of Public Education, 19th century.

Дата надходження статті: «02» липня 2018 р.

УДК 378.147

Куценко І. В.*

ОСОБЛИВОСТІ МОНІТОРИНГУ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ МОРСЬКИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗА ЧАСІВ ПЕРЕБУДОВИ РАДЯНСЬКОЇ СИСТЕМИ (80-90 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті висвітлені особливості моніторингу навчальних досягнень студентів морських навчальних закладів за часів перебудови радянської системи у 80-90 роках ХХ століття. Проаналізовано накази, циркуляри, службове листування, рапорти, звіти, протоколи засідань методичних об'єднань та педагогічних зібрань, рецензії та відгуки державних кваліфікаційних комісій зі захисту дипломних робіт та інші документи, зміст яких пов'язаний із навчальною діяльністю морських навчальних закладів у цілому та моніторингом навчальних досягнень студентів Херсонського судномеханічного технікуму ім. адмірала Ф.Ф.Ушакова та Херсонського морехідного училища імені лейтенанта Шмідта. У результаті аналізу ґрунтовної джерельної бази в контексті досліджуваної проблеми було з'ясовано, що у 80-90-тих роках ХХ століття активно використовувались перші спроби організації моніторингу навчальних досягнень студентів: виокремлювались види контролю успішності (поточний, тематичний та підсумковий), усіх курсантів поділяли на групи за здібностями з професійноорієнтованих дисциплін (сильні, слабкі та запущені). Для контролю успішності студентів із усіх дисциплін активно використовувались зведені відомості успішності за спеціальностями; відомості обліку навчальних годин, пропущених студентами, директорські контрольні роботи, опитування тощо. У той же час гостро відчувалася потреба в єдиних та уніфікованих вимогах до моніторингу навчальних досягнень студентів морських навчальних закладів, не враховувались індивідуально-особистісні особливості та можливості студентів, динаміка розвитку яких могла б стати свідченням як справжніх результатів їхньої навченості, вихованості та розвиненості, так і реального стану морської освіти.

Ключові слова: протоколи, успішність, навчальні досягнення, моніторинг, студенти, морський навчальний заклад, особливості, звітність, уніфікована система, контроль успішності.

*© Куценко І. В.